

dertigjarige oorlog met inleiding en vervolg 1543-1663. In vijf hoofdstukken schetst Wouters hier op voortreffelijke wijze de politiek-staatkundige ontwikkelingen in het gebied dat wij thans kennen als de provincie Limburg. Voor de door Schr. behandelde periode kan de provincie Limburg niet langer met recht als een historiografisch achtergebleven gebied worden beschouwd. Wouters is de moeilijkheden voor de geschiedschrijving van het Limburgse gebied niet uit de weg gegaan en daaraan danken we dit zeer genuanceerde en zeer gedetailleerde overzicht van de Limburgse geschiedenis in een periode dat het Limburgse Maasdal vrijwel onafgebroken doorgangsland was voor de elkaar bestrijdende mogendheden en partijen. Vanuit de optiek van het ontstaan der provincie Limburg gezien, dient het tijdvak van 1543-1663 van uitermate grote betekenis te worden geacht. Dat de Limburgse geschiedenis als regionale en interregionale geschiedenis moet worden opgevat, is een stelling welke door Wouters feitelijk overtuigend bewezen is.

De vijfde studie van deze bundel draagt de titel: Plan tot ontmanteling van Maastricht in 1667. Uit dit plan en de reacties erop, blijkt dat er destijds in de generaliteitscolleges twee tegengestelde opinies over de waarde van Maastricht als vestingstad bestonden. De mening dat de vesting Maastricht als vooruitgeschoven bolwerk van de Republiek moest worden gehandhaafd, zelfs ten koste van grote offers, heeft de overhand gekregen en werd toen voor goed een axioma van de Staatse politiek.

De dissertatie van Wouters is geïllustreerd met een viertal stads- en dorpsgezichten uit de zeventiende eeuw en een overzichtelijk kaartje van de staatkundige verdeling van het grondgebied van de provincie Limburg in de periode 1785-1795. Het boek wordt afgesloten met een *Résumé* en een *Zusammenfassung*, benevens een register van persoons- en plaatsnamen. Door het zeer uitvoerige overzicht van bronnen en literatuur kunnen de in Grensland en Bruggehoofd gebundelde studies beschouwd worden als veilige gewijzers in de door Wouters behandelde onderwerpen uit de geschiedenis van het Limburgse Maasdal.

E. ROEBROECK

K. BOUWER, *Cultuurlandschapsvormen aan de westzijde van het Drents plateau* (diss. Groningen, 1970, 330 blz. met illustraties en register, offset).

Dit is een geografische dissertatie, samengesteld onder leiding van Prof. Keuning uit Groningen en het valt dan ook niet te verwonderen dat ook historici hierin zeer veel van hun gading zullen vinden. Het beschreven gebied omvat vooral de Friese Wolden, een deel van Drente en een uitloper naar Gaasterland; de schrijver munt uit door een grote detailkennis en een nauwgezette behandeling; met noeste vlijt moet hij hier jarenlang aan gewerkt hebben.

Hij gaat uit van de bewonings- en verkavelingstoestanden die in het begin van de 19e eeuw geheerst hebben en hij weet aannemelijk te maken, dat dit een goede basis is om van hieruit terugdenerend de bewoningsgeschiedenis te reconstrueren en een verklaring te geven voor het ontstaan van juist die perceleringen en dorpsvormen, of om zijn eigen terminologie te gebruiken van juist die cultuurlandschapsvormen. Twee typen van dorps- en perceelvormen zijn daarbij te onderscheiden, allereerst de esdorpen met hun karakteristieke verkavelingen en de weg-dorpen met de langstrokige boerderijen of 'doorgaande hoeven', zoals die in de streek zelf genoemd werden. Deze laatsten lijken natuurlijk wat de vorm betreft op de bekende veenverkavelingen, die Keuning zelf in het Oldambt en

van der Linden in de Hollands-Utrechtse laagvlakte beschreven hebben. Maar Bouwer wijst er op, dat er toch fundamentele verschillen zijn; de hoeven waren ook oorspronkelijk aan de basis niet alle even breed, er was nergens vrijheid om de scheidsloten ongelimiteerd ver door te trekken en op de lange kavel lagen verschillende soorten land: weiland, bouwland, markegrond en hooiland. Deze verkaveling zou zijn voortgekomen uit het streven iedereen zo veel mogelijk deel te geven aan de gewenste gronden, zoals duidelijk ook op figuur 4 wordt gedemonstreerd. Maar natuurlijk is dit eenvoudige schema in diverse dorpen uiterst gevarieerd. Het is Bouwers verdienste dat hij de mogelijke ontstaansredenen daarvan met voor een geograaf alleszins voldoende historisch inzicht uit de doeken doet. Zijn conclusie is in het algemeen dat die variaties tot stand komen door imitatie van oudere vormen om rechtshistorische redenen b.v.; uitstraling noemt hij dat. Deze uitstraling zou vanuit Drente zijn geschied, niet vanuit Friese gebieden.

Bij de esdorpen en esverkavelingen zijn er haast nog meer varianten en mengvormen. Met Keuning en Naarding als zijn gidsen weet de schrijver ook die doorgaans uit hun ontstaansgeschiedenis te verklaren. Het spreekt van zelf, dat hier behalve uitstraling vanuit Drente, fysisch-geografische omstandigheden bepalend zijn. Zo kent Gaasterland met zijn zandruggen duidelijk esnederzettingen. Het geheel van de conclusies wordt nog eens uiteengezet in het zevende hoofdstuk, waar de middeleeuwse occupatiegeschiedenis opzettelijk aan bod komt.

Voor historici lijkt me toch wel de voornaamste conclusie dat de occupatie van het beschreven gebied heeft plaats gehad vanuit Drente en niet vanuit Friesland. Ik meen deze conclusie wel te mogen aanvaarden, al heb ik hier en daar detailkritiek op bepaalde bewijsmiddelen. Zo wil de auteur meer dan eens conclusies trekken uit één of twee toponiemen. Hoe gevaarlijk dit is hebben mensen als Gijsseling, Slicher van Bath en Blok herhaaldelijk betoogd. Zo heb ik soms het idee, dat de schrijver iets te veel met getallen goochelt. Een meermalen toegepaste methode om de oorspronkelijke hóeven-breedte bij een wegdorp te berekenen is de volgende. Hij meet de totale lengte van de nederzettingen en bepaalt daarna aan de hand van Floreenregisters of Beneficialboeken hoeveel stemhebbende hoeven de nederzetting vroeger telde. Dit getal deelt hij dan op de totale lengte en dit gemiddelde (of ook de mediaan) moet dan de oorspronkelijke hoevenbreedte voorstellen, maar dit systeem is natuurlijk te grof. Overigens wil ik mij er voor wachten dit verwijt in het algemeen tegen het boek van de heer Bouwer in te brengen, doorgaans zijn zijn conclusies zorgvuldig afgewogen.

Tenslotte iets over de technische verzorging. Het boek is in offset uitgegeven, maar ziet er toch keurig uit en ik geloof dat wij historici ook wel eens voor dissertaties van het dure drukwerk zouden kunnen afstappen. Uit een indrukwekkende literatuurlijst worden herhaaldelijk nummers geciteerd, maar dan ook werkelijk nummers, niet in een voetnoot, maar tussen haakjes in de tekst, hetzelfde systeem dat ook de archeologen toepassen. Ik vind dat een vervelende methode, want het dwingt tot voortdurend bladeren als men de uitspraken van de auteur wil verifiëren. Maar misschien is deze methode niet te vermijden bij het offset-procédé. Het boek heeft een register, maar dat is helaas weinig volledig. Alle lof verdienen echter de illustraties, die een zeer functionele betekenis in het betoog hebben en uitermate verhelderend werken.

Om samen te vatten: wij kunnen als historici de heer Bouwer dankbaar zijn voor de prestatie die hij geleverd heeft.

H. P. H. JANSEN

J. P. DUVERMAN ed., *Staatsinrigting en staatsbestuur door J. R. Thorbecke* (N.V. Uitgeverij. S. Gouda Quint-D. Brouwer en Zoon, Arnhem, 1968, 114 blz.).

Aan zijn omvangrijk oeuvre over het Nederlandse staatrecht in de negentiende eeuw heeft Dr. J. P. Duyverman bovenstaande, typografisch fraai verzorgde bronnenpublicatie toegevoegd, die, met een voorwoord van minister Polak, tevens dient als jubileumuitgave bij het honderd-jarig bestaan van de uitgever.

De bewerker heeft een deel van Thorbecke's collegedictaten uit diens Gentse periode - waarvan in het Thorbecke-archief verschillende versies aanwezig zijn - van een inleiding voorzien en integraal afgedrukt. In kort bestek geeft Thorbecke hierin een goed overzicht van de gangbare opvattingen over de functies van de staatsorganen en de taken van het staatsbestuur. Dit dictaat uit 1826-'30 is even helder van stijl en consequent van opbouw als Thorbecke's geschriften uit latere jaren. Toch is het niet meer dan een traditionele compilatie, bijna nooit toegespitst op actuele staatsrechtelijke verhoudingen in binnen- en buitenland en zonder de kritische uitweidingen, die zijn befaamd geworden Leidse colleges deden uitmonden in de *Aanteekeningen op de Grondwet*.

De heer Duyverman heeft er een uitgave van gemaakt, die dicht bij het facsimile staat: dictaat en noten zijn afgedrukt alsof Thorbecke zijn eigen manuscript naar de drukker had gebracht. De bewerker heeft zijn eigen aantekeningen in de marge geplaatst, zonder onderscheid te maken tussen letternoten (die mededelingen bevatten over de tekst) en cijfernoten (die de tekst toelichten). De lezer moet nu maar raden of de marginalia op p. 86 en 102 ook van Thorbecke afkomstig zijn; via een noot op p. 74 kan men concluderen dat het aantekeningen van Dr. Duyverman zijn.

Het door de heer Duyverman gepubliceerde dictaat is afkomstig uit het gedeelte van het Thorbecke-archief, dat door Dr. J. Brandt-Van der Veen is uitgegeven en waarin alleen correspondentie is opgenomen. De heer Duyverman heeft voor de annotatie geen gebruik gemaakt van het werk van mevr. Brandt en het zelfs niet in zijn literatuurlijstje vermeld. In de briefwisseling van Thorbecke (zie *Thorbecke-archief* II en III) komen echter de handboeken die hij voor dit dictaat gebruikte, evenals de gehele collegestof, herhaaldelijk ter sprake. De bewerker had dit op z'n minst even kunnen vermelden. Anderzijds kan men zich afvragen waarom een stuk als dit niet als bijlage is opgenomen in het laatste deel van het door mevr. Brandt verzorgde uitgave van het *Thorbecke-archief*.

C. B. WELS

H. C. DE WOLF, *De Kerk en het Maagdenhuis. Vier episoden uit de geschiedenis van katholiek Amsterdam* (Uitgeverij Het Spectrum N.V., Utrecht/Antwerpen, 1970, 334 blz.).

De ondertitel is bij dit zeer verzorgd uitgegeven, van 35 illustratie-pagina's voorziene boek geen overbodige luxe. De Wolf heeft het namelijk niet over de Nederlandse *événements* van mei 1969 en de houding van de kerk daartegenover; ook niet, in breder verband opgevat, over kerk en revolutie of over kerk en maatschappij (kritiek). Maar toch! Over dit laatste brengt zijn werk, geschreven bij gelegenheid van het 4e eeuwfeest van wat nu nog slechts de stichting het 'R.C. Maagdenhuis' is, stof en beschouwingen genoeg, zij het dan binnen het kader van de geschiedenis van het Nederlandseatholicisme.

In de eerste drie van zijn vier gedegen opstellen wordt in feite een - met Amsterdam als illustratie-punt - helder geschreven en vlot leesbare schets gegeven van de geschiedenis der Noordnederlandse katholieke kerk tussen het midden van de zestiende en het begin